

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2022-77-9>
УДК 325.561:337.015.3

Косович Б.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4760-3098>

Kosovych Bohdanna

Ivan Franko National University of Lviv

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЛЮДИНОСПРЯМОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ

ECONOMIC CULTURE AS AN ELEMENT OF HUMAN-ORIENTED ECONOMY

Стаття присвячена характеристиці економічної культури у площині її гуманістичних властивостей. Культура властива усім сферам суспільного життя й має у кожному випадку свої структурні та змістовні особливості. Економічна культура – це культура виробництва, культура праці, культура господарювання, корпоративна культура тощо. Під підприємницькою культурою розуміється майстерне, успішне виконання підприємницької діяльності з урахуванням традицій і цінностей суспільства. Вона включає накопичення соціального досвіду у різних духовних, матеріальних, поведінкових формах. Проведено оцінювання рівня економічної культури українського суспільства. Розглянуто можливі шляхи її утвердження та підвищення в Україні. Запропоновано використовувати як один із вагомих засобів формування економічної культури економічне виховання. Таке виховання має базуватися на імплементації у економічну свідомість українського соціуму таких загальнолюдських цінностей, як знаннєвість, доброчесність, моральність. Розглянуто їх основні змістовні параметри.

Ключові слова: гуманізація, економічна культура, економічне виховання, підприємницька культура, моральність.

Статья посвящена характеристике экономической культуры в плоскости ее гуманистических свойств. Культура свойственна всем сферам общественной жизни и имеет в каждом случае свои структурные и содержательные особенности. Экономическая культура – это культура производства, культура труда, культура хозяйствования, корпоративная культура и т. д. Под предпринимательской культурой понимается мастерское, успешное выполнение предпринимательской деятельности с учетом традиций и ценностей общества. Она включает накопление общественного опыта в разных духовных, материальных, поведенческих формах. Проведено оценивание уровня экономической культуры украинского общества. Рассмотрены возможные пути ее утверждения и повышения в Украине. Предложено использовать как одно из весомых средств формирования экономической культуры экономическое воспитание. Такое воспитание должно базироваться на имплементации в экономическое сознание украинского социума таких общечеловеческих ценностей, как знания, добродетель, нравственность. Рассмотрены их основные содержательные параметры.

Ключевые слова: гуманизация, экономическая культура, экономическое воспитание, предпринимательская культура, нравственность.

The article is devoted to the characteristics of economic culture in the scope of its humanistic properties. Culture is inherent in all spheres of public life and has in each case its own structural and substantive features. Economic culture is the culture of production, the culture of labor, the culture of management, corporate culture and so on. Entrepreneurial culture is understood as a skillful, successful implementation of entrepreneurial activity taking into accounts the traditions and values of society. It includes the accumulation of social experience in various spiritual, materials, behavioral forms. Economic culture can be distinguished by different criteria: type of economic activity, subject composition, territory and region of distribution, material sources, structural features, etc. These types of economic culture have a number of common features: the primary carrier of economic culture in one way or another is a human; it is based on the values formed by human and society; its purpose is to help meet human needs and interests; its level is determined by the level of development of human, social groups, society; it is a specific kind of reflection of the level of economic relations between their subjects, especially between people. It is noted that the

abovementioned gives grounds to assert that a human is in the center of economic culture. This means that ideally it has a human-orientated direction. This approach corresponds to the content of the doctrine of value orientation of the economy. The value dimension in the economy determines the feasibility of implementing certain economic and institutional processes in terms of improving human well-being and is related to the efficiency of functioning of the economy. An assessment of the level of economic culture of Ukrainian society is carried out. Possible ways of its establishment and increase in Ukraine are considered. It is proposed to use economic education as one of the important means of forming economic culture. Such education should be based on the implementation in the economic consciousness of Ukrainian society of such universal human values as knowledge, virtue, and morality. Their main content parameters are considered.

Key words: *humanization, economic culture, economic education, entrepreneurial culture, morality.*

Постановка проблеми. Для характеристики сучасної економіки фахівці усе частіше починають використовувати раніше не звиклі терміни, такі як «духовна економіка», «моральна економіка», «гуманістично-спрямована економіка», «людино-орієнтована економіка», «економіка добробуту». Основою для формування саме такої економіки майбутнього повинен бути комплекс матеріальних та ідеологічних чинників. Розглядаючи ідеологічні фактори, науковці звертають увагу на таке явище, як економічна культура, виходячи з її універсальності та загальності. Необхідність пошуку можливостей підвищення рівня економічної культури сучасного українського суспільства надає запропонованому дослідженню актуального характеру та практичної значимості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти економічної культури вивчалися науковцями більшою мірою у площині етичних (моральних) засад у бізнесі, господарській діяльності, підприємстві. Варто згадати праці Еріка Баттерворса [7], А. Герасимчук, А. Єрмоленко, Е. Лібанової [10], М.Е. Портера [3], О. Шинкаренко, Й. Шумпетера [1]. Беручи до уваги те, що третє тисячоліття проголошено ООН епохою антропоцена, вважаємо за необхідне зосередити увагу на гуманістичному спрямуванні економічної культури.

Мета статті полягає у з'ясуванні того, що таке економічна культура, виділенні її видів, визначенні об'єднуючих факторів, виокремленні її гуманістичної значимості, пропонуванні можливостей формування та утвердження економічної культури в умовах вітчизняних реалій.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні поняття «культура» означає певну сукупність матеріальних, духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, що включає не лише мистецтво, але й спосіб життя, основні правила людського буття, системи ціннос-

тей, традицій і вірувань, які виробляє людство у процесі свого історичного розвитку. Водночас культура обумовлює способи створення таких цінностей, формує механізм їх застосування й передачі. Саме культура визначає спрямованість суспільної поведінки, зокрема суб'єкта економічних відносин, змушує його дотримуватися правил етикету ділової людини.

Культура властива усім сферам суспільного життя й має у кожному випадку свої структурні та змістовні особливості. Навіть у межах кожного виду є широкий діапазон підвидів. Так, економічна культура – це культура виробництва, культура праці, культура господарювання, корпоративна культура тощо (знову ж таки зі своїми специфічними рисами). Для прикладу розглянемо культуру підприємництва. Під підприємницькою культурою розуміють майстерне, успішне виконання підприємницької діяльності з урахуванням традицій і цінностей суспільства. Вона включає накопичення соціального досвіду у різних духовних, матеріальних, поведінкових формах. Культура підприємницької діяльності – це цивілізована діяльність підприємця, спрямована на досягнення успіху й отримання прибутку з урахуванням сукупності норм, нормативів і правил поведінки підприємців. Вона включає майстерність виконання підприємницької діяльності, умови досягнення успіху, взаємовідносини у процесі праці, культуру організації праці та виробничого процесу, беручи за основу традиції, цінності, уявлення і навички, що були здобуті у процесі життєдіяльності. Ще на початку ХХ ст. Й. Шумпетер у своїй науковій праці «Теорія економічного розвитку» [1, с. 224], розробляючи теорію підприємництва, дійшов висновку, що справжнє підприємництво – це особливий дух та особливий стиль життя, яке вимагає від підприємця принципово нових якостей. За твердженням Й. Шумпетера, підприємець – це

творець власного щастя, який виконує функцію економічного лідерства і новаторства. Задоволення і радість, що людина отримує від самого процесу та результатів своєї праці, є головним чинником у здійсненні підприємницької діяльності, а прибуток – це показник успішної організаційно-новаторської діяльності підприємця, показник ділових якостей та престижу в суспільстві. Чим більше суспільство є цивілізованим, чим вище розвинута його культура, тим більше підприємець розбірливий у засобах досягнення цілей [1].

Економічну культуру можна розмежувати за різними критеріями, а саме видом господарської діяльності, суб'єктним складом, територією та регіоном поширення, джерельними витоками, структурними особливостями. Що ж спільного у цих різновидах? Зокрема, те, що первинним носієм економічної культури так чи інакше є людина; вона базується на цінностях, сформованих людиною і суспільством; її призначення полягає у сприянні задоволенню потреб та інтересів людини; її рівень визначається рівнем розвитку людини, соціальних груп, суспільства; вона є своєрідною формою відображення рівня економічних відносин між їх суб'єктами, насамперед між людьми. Отже, можемо стверджувати, що у центрі економічної культури перебуває людина. Це означає, що в ідеалі вона має спрямованість на людину. Звідси випливає її гуманістичне призначення: сприяти забезпеченню економіко-соціальних прав людини, соціальних груп, держави, суспільства, навіть людства. Такий підхід відповідає змісту доктрини ціннісної орієнтації економіки. Ціннісний вимір в економіці визначає доцільність реалізації тих чи інших економічних та інституціональних процесів з точки зору підвищення людського добробуту, а також пов'язаний з ефективністю функціонування економіки. Ціннісна орієнтація стає цілепокладаючим критерієм економічної діяльності. Вона передбачає постановку мети та вибір доцільних засобів її досягнення, адже суспільно-економічна діяльність зумовлена людськими потребами та відповідними економічними інтересами, спрямованими на пошук ефективних способів задоволення цих потреб. При цьому цінність становить перш за все сам процес відображення як такий, тобто забезпечення повторності виробництва благ, важливість якого

зумовлена постійним відтворенням, тобто повторністю самих людських потреб.

Значення економічної культури для суспільства переконливо продемонстрував на прикладах у своєму інтерв'ю стосовно співвідношення цінностей та добробуту О.Л. Герашенко, фінансовий директор компанії «Юг-Контракт». Небагаті ресурсами держави Північної Європи, наприклад Швейцарія, на відміну від «переповнених» природними багатствами африканських держав, наприклад Анголи, є успішними саме завдяки високій економічній культурі. Саме вона (маючи у своїй основі традиційні неінструментальні цінності та самотутній продуктивний потенціал) стала вагомим фактором розвитку економік Японії та країн Південно-Східної Азії. Автор підсумовує, що економічна культура – це система цінностей, смислів, знань, що забезпечують мотивацію і регуляцію економічної діяльності, а також сукупність способів взаємозв'язку економічних інститутів та індивідів у процесі функціонування ринкового господарства.

Кожний із різновидів та аспектів економічної культури має відповідний для економіки позитив.

Ідеологічна значимість економічної культури для рівня розвитку національних економік спонукає до з'ясування її рівня (стану) в Україні. Ознайомившись з оцінками вітчизняної економічної культури, що надаються науковцями та практиками, можемо констатувати не зовсім втішну картину. Така ситуація властива практично усім компонентам економічної культури у широкому розумінні. Беручи до уваги те, що сьогодні до економіки третього тисячоліття усе частіше висувається вимога духовності, звернемо увагу на морально-ціннісний аспект української економічної культури. На цьому етапі діють процеси психологічної поляризації між членами суспільства, посилюється індивідуалізм, загострюється культурна криза суспільства. Успіху досягає не той, хто дотримується моральності, а той, хто може знехтувати мораллю у нецивілізованій конкурентній боротьбі. Рівень підприємницької культури, наприклад, «відзначається» тим, що морально-культурні якості підприємця формує далеко не найкраще економіко-соціокультурне середовище, і, як наслідок, спостерігаємо у підприємстві разом із певними позитивами суперечливі і вкрай не-

гативні речі, такі як зарозумілість і чванство, дволикість і пристосовництво, безпідставне прагнення до влади і орієнтація на швидке суперзбагачення, що нерідко веде до формування особливого типу підприємця – анекдотичного «нового українця», який негативно сприймається, як в Україні, так і за її межами.

Це, без сумніву, негативно впливає на економіку. Так, глибинне коріння проблем впровадження інновацій, як і економічних проблем загалом, приховане не в науковій та економічній площині, а в духовній і морально-етичній готовності суспільства до сприйняття досягнень науково-технічного прогресу [2, с. 221].

Не можна, звичайно, не сказати про позитивні тенденції. Дослідження показують, що такі раніше загально визнані цінності, як слухняність, дисципліна, централізація, ієрархія, кар'єризм, влада, достаток, поступово втрачають своє значення. Одночасно зростає важливість таких цінностей, як колектив, орієнтованість на споживача, самовизначення, участь, творчість, розкриття особистості, спроможність йти на поступки, децентралізація, передбачуваність, поведінка, надійність, стабільність. Вирішальними умовами успіху є працьовитість, фахова майстерність, талант, освіченість. У професійних відносинах утверджується об'єктивне і доброзичливе ставлення до людей, їх фахової думки та службових прагнень.

Важливість економічної культури для розвитку держави вказує на необхідність визначення шляхів її утвердження та підвищення в Україні. Дослідники культури як своєрідного суспільного феномена до найвагоміших засобів її формування відносять виховання. У нашому разі ми можемо говорити про економічне виховання. Постає питання про те, що це таке, яким є його інструментарій.

Виходячи зі змісту економічної культури, зазначаємо, що економічне виховання – це процес впровадження у систему економічних відносин людино-орієнтованих цінностей. Спектр таких цінностей дуже широкий: від екологізації виробничих процесів до формування партнерських відносин між працедавцем та працівником, тому таке виховання має ґрунтуватися на базових постулатах. На нашу думку, ними повинні виступати такі загальнолюдські цінності, як моральність, добродетель, освіченість (знання). Розглянемо коротко кожен з них.

1) Моральність. Значною мірою економічна культура прямо чи опосередковано впливає з економіки. Винятком є ті вірування, настанови і цінності, які походять виключно із соціального чи морального вибору. Суспільне ставлення до громадян похилого віку, норми міжлюдської взаємодії та навчання релігії – це приклади соціальних/моральних настанов і цінностей, що можуть незалежно формувати економічну культуру. Такі настанови і цінності відіграють також велику роль у процесі становлення пріоритетів соціальної політики нації. Однак навіть соціальний і моральний вибір може мати сліди минулих економічних обставин і знань. Релігія та філософія можуть посилити продуктивну чи непродуктивну економічну культуру [3, с. 8].

Ще Демокрит визначив, що джерело моралі перебуває у самій душі людини, імпульси якої мають контролюватися розумом. Моральні якості людини не є природженими, вони виховуються практичними діями [4]. Сучасний розвиток господарських і соціально-економічних відносин обумовлює посилену увагу до проблем етичної культури в новому історичному контексті, хоча поєднання слів «мораль» та «господарювання» застосовується ще з прадавніх часів. На доказ раціональності цього сполучення вказував, зокрема, Аристотель – творець самого поняття «етика». Економіку філософ вважав мистецтвом прийняття правильних рішень у господарстві, умінням забезпечувати громадянам не тільки добробут, але й прекрасне життя. Вміння добувати багатство, за словами давньогрецького вченого, є корисним, проте вимагає наявності добродетельності [5, с. 479]. Проте, на думку інших загально визнаних етичних вчень (достатньо згадати погляди Платона, І. Канта, Т. Гоббса), мораль і бізнес принципово несумісні, хоча б тому, що істинно етичний вчинок не повинен, за логікою цих вчень, переслідувати жодної особистої користі, тоді як весь бізнес, навпаки, сформований на максимізації особистої вигоди [6, с. 72].

Синтез моралі й бізнесу, поєднання підприємницької справи та суспільного блага передбачає концепція «служіння суспільству». Ілюстрацією такої концепції можуть стати такі слова Г. Форда: «Добробут виробника залежить, зрештою, від користі, яку він приносить народу». Сьогодні, однак, існують різні бачення соціальної відповідальності бізнесу, співвідношення

власне підприємницького і морального. Практика виробила три моделі щодо такого співвідношення, а саме американську, європейську та східно-азіатську. Згідно з американською моделлю, заснованою на принципах індивідуалізму і конкуренції, особистість підприємця сприймається як самоціль суспільного розвитку, а сутність соціальної відповідальності вбачається у прагненні одержувати найбільший прибуток і чесно сплачувати податки. Справжнє призначення бізнесу полягає у використанні його енергії і ресурсів у діяльності, спрямованій на збільшення прибутку, за дотримання правил гри і відкритості конкурентної боротьби без махінацій та обману. Європейська модель (Німеччина, Франція, Швеція), заснована на цінностях протестантської етики (М. Вебер), спирається на систему корпоративного солідаризму, акцентує увагу на встановленні і забезпеченні консенсусу бізнесу, його різних угруповань та держави. Основою східно-азіатської моделі (Японія, Китай, Південна Корея, Сінгапур) є концепція «конфуціанського капіталізму», згідно з якою людина (підприємець) завжди є частиною спільноти і повинна передусім враховувати інтереси соціальних угруповань, громадську думку, національні традиції, тобто за будь-яких обставин «зберігати лице» [6, с. 73].

Головні моральні принципи, що визначають концептуальні засади бізнесу, на наше переконання, повинні передбачати повагу до людської гідності, мати відповідальність, слідувати обов'язку і чесності, справедливості і легітимності, сприяти суспільному благу й екологічній свідомості. Підприємницька діяльність має ґрунтуватися також на таких моральних категоріях, як благородство, надійність, відкритість, порядність, солідарність. Кредо бізнесу можна висловити таким чином: «прибуток вищий за все, але вище прибутку – честь та гідність». Звичними для підприємців повинні стати здатність ефективно функціонувати на ринку відповідно до чинного законодавства та встановлених стандартів, правил і традицій, здорова конкуренція та отримання винагороди залежно від кількості та якості праці.

Мораль як внутрішній стимулятор будь-яких дій індивіда дуже впливає на економічну діяльність, метою якої є отримання прибутку. Моральні цінності допомагають індивіду осмислити свою діяльність (в цьому випадку

економічну), усвідомити її роль та місце у своєму житті. Порівнюючи вплив законів та вимог моралі, не завжди з повною впевненістю можемо довести, що закони діють на людей сильніше, ніж мораль. Більш того, частіше трапляється, що люди порушують закони, але не можуть переступити через норми моралі, які стали для суб'єкта вже певними власними імперативами, внутрішнім станом душі.

Суб'єкти економічних відносин повинні розуміти питання обов'язку, відповідальності, стандарти правильного та неправильного, доброго чи поганого. Економічна поведінка суб'єкта господарювання визначається не лише потребами та інтересами, але й переконаннями. Таке розуміння має втілюватись через механізми, які формують мотивацію до сповідування загальних моральних принципів.

2) Духовність. Головна серед цих культур – культура совісті. Саме в культурі совісті лежать корені добра і зла. Свобода волі полягає у виборі цілей і засобів досягнення блага, що веде до лише одного правильного шляху. Розумна людина (в цьому випадку підприємець) прагне добра, зло ж, як наслідок раціонального вибору, неможливе. Інтелектуальний і моральний стан суспільства – це базова опора його поступу. Ерік Баттерворс у своїй праці «Духовна економіка» зазначає, що добробут – це духовне благополуччя [7, с. 9].

Справжній успіх не залежить від дорогого годинника, автомобіля, кар'єри чи високих прибутків. Він скоріше залежить від того, якими принципами в житті керується людина. Для досягнення спільного блага людина повинна йти за задумом власної розумної природи, котра обумовлює її свободу волі. При цьому вона має керуватись предвічним законом, ідеєю божественної премудрості, котра призначена для управління всіма діями і рухами, передбачаючи свою долю. Основний припис цього закону полягає в тому, що треба робити добро й уникати зла. Зокрема, Г.С. Сковорода повчав, що «святість життя полягає в робленні добра людям» [8, с. 424]. Причинами зла, на думку св. Августина [9, с. 118], є слабкість волі людини, її хибний духовний вибір. Саме з причин гріховності людини необхідним суспільним утворенням є держава. Державна влада, на думку св. Августина, не надається для втілення людських помислів про справедливість, але вона може стати

на шлях покращення своєї соціальної природи завдяки християнізації населення і правителів.

Сучасний шлях інноваційного та економічного поступу пропонується будувати на основі духовних засад розвитку суспільства, а подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення нової парадигми управління інноваційним розвитком, основу якої включатимуть знання як найвища цінність, інноваційна безпека, соціальна технологія та моральна відповідальність. Такий підхід можна забезпечити за рахунок формування інноваційної інфраструктури, яка б включала взаємозв'язки між центром знань, кластерами, технопарками тощо. Необхідна біфуркація – це миттєвий перехід до якісно нового стану (закон переходу кількості в якість), тобто інноваційного розвитку за новими принципами, які б вирішували наявні проблеми, сприяли «світлому» майбутньому людства та розвитку гуманізації економіки.

3) Знанєвість. Інтелект виступає як форма, за допомогою якої людство створило себе як суб'єкта, що належать до зовнішнього світу як до об'єкта. Він представляє способи усвідомлення і переведення в ідеальну сферу закономірностей існування і розвитку об'єктивного світу задля створення ідеального плану перетворення об'єктів і його подальшої практичної реалізації. Людина є одночасно продуктом своєї власної діяльності і природного розвитку [10, с. 88–89].

Найважливішою суб'єктивною підставою моральної і законослухняної поведінки є знання. Існування об'єктивно загальних цінностей і моральних норм вимагає від людини їх знання. Лише людина, яка знає, що таке справедливість, може бути справедливою, а та, яка знає сутність чесноти, – добродісною. Сократ вважав, що знання – це шлях до моральної поведінки, а незнання – шлях до пороків і злочинів [4]. Якщо в суспільстві занепадають основні цінності, немає їх належного пізнання і сприйняття.

Існує пряма залежність між процвітанням національної економіки і такими якостями її громадян, як освіченість, отже, економічність і бережливість, працелюбність, наполегливість, чесність і терпимість. Такі якості, як ксенофобія, релігійна нетерпимість, корупція, гарантують бідність широких мас населення і повільний розвиток економіки.

Нагромадження знань має інтелектуальний та духовний аспекти, які істотно впливають на

те, з якою метою будуть використовуватися знання. У цьому контексті особливо важлива роль свідомості, яка «сприяє та стимулює розвиток знань і дає знанням високу цінність». Саме завдяки цінностям, що формуються на підприємстві, можуть підвищуватися свідомість і відповідальність усіх працівників за гуманізацію економічних процесів, тобто нова оздоровлена економіка, освіта і самоменеджмент, побудовані на високій самосвідомості, моральності й відповідальності, сьогодні є головними чинниками ефективності економічних зрушень у суспільстві. Ефективне залучення зазначених чинників сприятиме інтеграції людини освіченої і людини гуманної, оскільки синтез освіти та ідеології гуманності є каталізатором нової економіки третього тисячоліття.

Накопичені досі людством знання й навички дають змогу не тільки покращити природне та рукотворне оточення людини, але й докорінно змінити характер спілкування її з ними таким чином, щоби примітивні інстинкти людини не перетворились на додатковий бар'єр формування гармонійного та щасливого життя людства.

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що культура як суспільний феномен властива усім сферам людського життя й має у кожному випадку свої структурні та змістовні особливості. Економічна культура – це культура виробництва, культура праці, культура господарювання, корпоративна культура тощо (зі своїми специфічними рисами). Так, підприємницьку культуру можна розглядати як успішне виконання підприємницької діяльності з урахуванням традицій і цінностей суспільства.

Економічну культуру можна розмежувати за різними критеріями. Водночас об'єднуючою для різних видів економічної культури є її спрямованість на людину, що відповідає ідеології ціннісно-орієнтованої економіки. Рівень економічного розвитку суспільства значною мірою обумовлюється рівнем його економічної культури. Вітчизняна економічна культура потребує всебічного розвитку. Одним із вагомих засобів її формування є економічне виховання. Таке виховання має базуватись на імплементації в економічну свідомість українського соціуму таких загальнолюдських цінностей, як моральність, добродісність, освіченість, кожна з яких має своє важливе гуманізаційне наповнення.

Список літератури:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. 455 с.
2. Kosovych B. Humanistic values as an integral component of the economy of the third millennium. Copyright Podkarpacka Szkoła Wyższa im. bl. ks. Władysława Findysza w Jasle. Zeszyty naukowe. Jasło : Lider, 2014. Zeszyt 11. P. 218–224.
3. Портер М.Е. Настанови, цінності, вірування і мікроекономіка добробуту. *Незалежний культурний часопис «і»*. 2008. № 53. С. 8.
4. Філософія права : навчальний посібник / за заг. ред. О.Г. Данільяна. Київ : Хрінком Інтер, 2002. 272 с.
5. Аристотель. Нікомахова етика. Київ : Аквілон. Плюс, 2002. 479 с.
6. Косович Б.І. Детермінація культури підприємництва. *Культура управління в системі розвитку економіки України* : збірник тез науково-практичної конференції ЛНУ ім. Івана Франка. Львів : Сполон, 2013. С. 71–74.
7. Баттерворс Е. Духовна економіка. Принципи та процес справжнього добробуту. Львів : ГО ЦДЗ «АРАТА», 2011. 96 с.
8. Сковорода Г.С. Життя Григорія Сковороди. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. 576 с.
9. Святий Августин. Сповідь / пер. з латини Ю.М. Мушак. Київ : Основи, 1996. 319 с.
10. Сталій людський розвиток: забезпечення справедливості : національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. 412 с.

References:

1. Shumpeter Y. (1982) *Teoriya ekonomycheskoho rozvytytia* [Theory of economic development]. M. : Prohress, 455 s. [in Russian].
2. Kosovych B. (2014) “Humanistic values as an integral component of the economy of the third millennium”. Copyright Podkarpacka Szkoła Wyższa im. bl. ks. Władysława Findysza w Jasle. *Zeszyty naukowe*. Jasło : Lider. Zeszyt 11. P. 218–224. [in English]
3. Maikl E. Porter. (2008) *Nastanovy, tsinnosti, viruvannia i mikroekonomika dobrobutu* [Guidelines, values, beliefs and the microeconomics of well-being]. *Nezalezhnyi kulturnyi chasopys “i”*, no. 53. S. 8. [in Ukrainian]
4. Danilian O.H. (ed.) (2002). *Filosofia prava* [Philosophy of law] : navch. posibnyk. Kyiv : Khrinkom Inter, 272 s. [in Ukrainian]
5. Arystotel. (2002) *Nikomakhova etyka* [Nicomachean ethics]. Kyiv : Akvilon. Plus, 479 s. [in Ukrainian]
6. Kosovych B.I. (2013) *Determinatsiia kultury pidpriemnytstva* [Determination of business culture]. *Zbirnyk tez naukovo-praktychnoi konferentsii LNU im. Ivana Franka “Kultura upravlinnia v systemi rozvytku ekonomiky Ukrainy”*. Lviv : Spolom, p. 71–74. [in Ukrainian]
7. Erik Battervors (2011) *Dukhovna ekonomika. Pryntsypy ta protses spravzhnoho dobrobutu* [Spiritual economy. Principles and process of true well-being]. Lviv : HO TsDZ “ARATA”, 96 s. [in Ukrainian]
8. Skovoroda H.S. (1973) *Zhyttia Hryhoriia Skovorody* [The life of Hryhoriia Skovorody]. *Povne zibrannia tvoriv: u 2 t.* Kyiv : Naukova dumka. T. 2. 576 s.
9. Sviaty Avhustyn. (1996) “Spovid” [Confession] / Per. z latyny Yu.M. Mushak. Kyiv : Osnovy, 319 s. [in Ukrainian]
10. Libanova E.M. (2012) *Stalyi liudskyi rozvytok: zabezpechennia spravedlyvosti: Natsionalna dopovid* [Sustainable Human Development: Ensuring Justice: A National Report]. *Institut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy*. Uman: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Vizavi”, 412 s. [in Ukrainian]